

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

В. В. Кравченко

*НАРИСИ З УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ
ЕПОХИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
(друга половина XVIII —середина XIXст.)
Харків. "Основа", 1996. -376с.*

В останні роки увагу дослідників привертає історія українського національного Відродження. Це цілком закономірно, якщо врахувати кардинальну зміну світоглядних і методологічних орієнтирів сучасного українознавства відносно характеру переломних епох історії України. Повернення до наукового і культурного обігу пам'яток, створених на зорі національного Відродження, об'єктивна оцінка їхнього місця в системі національної культури дають можливість розширити уявлення про особливості та деякі закономірності еволюції історичної самосвідомості суспільства, розвитку української історичної науки.

Саме даний аспект став спонукальним для написання рецензованої книги, автор якої одним з перших в історичній науці поставив за мету здійснити комплексне дослідження української історіографії другої половини XVIII — середини XIX ст. у контексті національного Відродження.

Праця написана на широкій джерельній базі, в тому числі на архівних матеріалах, здобутих у результаті самостійних дослідницьких

пошуків. Книга складається з п'яти розділів, присвячених як загальним моментам еволюції української історіографії, так і її окремим представникам.

У першому розділі "Історіографія історії України другої половини XVIII — першої чверті XIX ст." ідеться про місце і роль української історіографії на початковій стадії формування національної культури, зміну уявлень про предмет і завдання дослідження українського минулого. Автор зазначає те суспільно-політичне тло, на фоні якого здійснювався цей процес. Підкреслюється, що Російська імперія, зорієнтована у своєму розвитку на західноєвропейську модель цивілізації, не мала виразного мононаціонального характеру і "надетнічний, або, краще сказати, протонаціональний характер Російської державності і культури створював єдиний простір для російсько-українського зближення" (с. 34).

Оцінюючи історичне самопізнання за домінанту національного Відродження, автор схиляється до думки про збіг основних етапів розвитку українського національного Відродження з еволюцією його важливої складової частини — історіографії. Відповідно з цим критерієм дослідник виділяє чотири етапи розвитку історичної науки в Україні:

1. 60-80-ті роки XVIII ст., що характеризуються зміною в соціальному складі істориків України, еволюцією жанрів історичної літератури, формуванням основних ідейно-політичних концепцій просвітницької історіографії історії України.

2. 90-ті роки XVIII — поч. XIX ст. — активне засвоєння українською історіографією впливів етнографії, славістики і мовознавства, становлення історичного краєзнавства.

3. 20-ті роки XIX ст. — створення першої узагальнюючої наукової праці з історії України.

4. Друга половина 20-х — початок 40-х років XIX ст. — перехід від просвітницької до романтичної історіографії історії України.

Варто зазначити, що наведена періодизація має досить умовний характер, оскільки протягом усіх цих етапів історіографія історії України ще не перетворилася на окрему наукову дисципліну і не мала ні організаційної основи для свого розвитку, ні професійних науковців, замінялася компілятивною й еkleктичною формами і навіть не змогла наїагодити систематичну публікацію документів. Відповідно з таким станом речей, надто оптимістичним видається твердження автора про "плідність цього часу у розвитку української історіографії" (с. 101).

У другому розділі "Історія Русів" та її місце в українській історіографії" досліджується одна з найвидатніших пам'яток української історичної думки. Незважаючи на те, що тема досить широко висвітлена в історичній літературі, автору вдаюся внести певні корективи в характер її наукової оцінки. Насамперед він виділяє дві найхарактерніші особливості твору. З одного боку, певна архаїчність висвітлених дослідником положень щодо українського етногенезу, походження козацтва, минулого Київської Русі, довільна етимологізація, перекручування фактів, а з іншого, — історіософська зрілість, яка могла бути лише наслідком тривалих роздумів над історичною долею свого народу.

В питанні про авторство "Історії Русів" у рецензованій праці проводиться думка про ідейну близькість її творця до таких дослідників і письменників кінця XVIII — поч. ХІХ ст., як Т. Калинський, В. Наріжний, О. Мартос. Але заперечується причетність до написання цієї історії Г. А. Полетики. Загальний висновок дослідження стосовно "Історії Русів" зводиться до дефініції, що апологія вітчизняного минулого, зображеного в жанрі героїчної епопеї, набувала в творі ознак національного історичного міфу, який задовольняв патріотичні почуття суспільства і став основою для формування української національної ідеї.

Третій розділ "Нарисів" вміщує критико-аналітичний огляд творчої спадщини відомого російського вченого і письменника Д. М. Бантиш-Каменського, залишеної ним у галузі історіографії історії України. За інформаційною насиченістю, кількістю використаних джерел він є чи не найкращим у книзі. Д. М. Бантиш-Каменський кваліфікується автором як "типовий представник російської історіографії і літератури карамзінського періоду, в творчості якого знайшли відображення прогресивні для свого часу ідеї правового суспільства, просвітницького гуманізму, пріоритету загальнолюдських цінностей над особистими, становими та релігійно-національними" (с. 237). Написану ним "Історію Малої Росії" можна вважати за таку, що знаменувала собою перехід від белетризованої й політизованої літописної традиції до наукової історіографії історії України, яка відкрила перед нею нові горизонти для розвитку. В концептуальному відношенні праця Бантиш-Каменського розглядається дослідником як синтез елементів української концепції із загальноросійською.

Четвертий розділ пов'язаний з оцінкою проявів романтизму в історіографії історії України в 20-ті — початок 40-х років XIX ст. В епіцентрі його два найбільш типові представники цього напрямку — І. І. Срезневський і його історико-літературний збірник "Запорожская старина" та М. А. Маркевич. У заслугу Срезневському ставиться розширення регіональних, соціальних і жанрових меж української історіографії: постановка важливих і перспективних у науковому відношенні проблем. Здійснена ним фольклоризація й белетризація української історії відповідала уявленням романтиків про те, як саме потрібно було описувати минуле свого народу. В цьому, резюмує дослідник, полягає секрет великого впливу "Запорожской старины" та її видавця на формування української національної культури.

Створена М. А. Маркевичем "Історія Малоросії" розглядається як яскраве втілення романтичного історизму, спроба синтезу патріотичної експресії з художньою образністю та науковою об'єктивністю. На думку автора, цей твір завершує собою епоху козацько-патріотичної історіографії.

Останні сторінки книги присвячені А. О. Скальковському і його ранній науковій праці в галузі української історіографії. Уважне вивчення першої у вітчизняній науці монографії з історії гайдамацького руху та досліджень з історії запорозького козацтва дало можливість автору відійти від традиційних шаблонних характеристик наукового доробку А. Скальковського, високо оцінити розроблену ним концепцію Запорозької Січі, як лицарського військово-релігійного ордену, тим більше, що така концепція, утверджуючи серед читачів позитивний образ запорожця, тим самим сприяла й піднесенню масової національної самосвідомості.

Рецензоване видання містить окремі авторські узагальнення і гіпотези, які не можуть бути сприйняті однозначно. Деякі з них потребують додаткової аргументації. Зокрема, це стосується такої архіважливої теми, як російсько-українські культурні взаємовідносини в зазначений період. Важко погодитися з тезою, що ставлення російського суспільства до України було позбавлене політичного підґрунтя і визначалося переважно соціальними та конфесійними чинниками, і в рамках по суті офіційної ідеології залишався "простір для існування і самостійного історико-культурного самоусвідомлення українського етносу" (с. 39). Нам здається, що зацікавленість всім українським, прояви якої так добре показані автором, мало не лише літературний, науковий чи естетичний характер, а й політичні мотиви. Україна була для Росії надто своєрідною й сильною в своїх культурно-історичних традиціях країною. Інкorpорация такої країни до складу імперії із самого початку викликала непевність і побоювання, чи може Україна стати невід'ємною

й органічною частиною Росії. Страх перед розвитком української культури, в якій спостерігалися симптоми духовної і культурної відмінності, гасив "українофільські" симпатії росіян, викликав в них почуття недовіря до українців як, мовляв, ворожої сили, що загрожує славі і величчю Російської імперії. Навіть найлояльніші до українства представники російської інтелігенції, усвідомивши неминучість пробудження української нації, шукали розв'язання протиріч співіснування двох культур переважно в політичній сфері, висуваючи компромісну формулу "єдності в різноманітності" — звичайно, з умовою збереження гегемонного становища російської культури. Українській культурі навіть у цій поміркованій концепції, теоретичне обґрунтування якої знаходимо у О. М. Пипіна трохи пізніше, відводилася роль лише резервного джерела для росту і розвитку панівної російської культури.

Не можна погодитися також з авторською тезою про засвоєння українською історіографією вже з 40-х років XIX ст. (починаючи з А. Скальковського) компонентів позитивістської методології історії (с. 343, 360). Позитивізм, як соціально-філософська теорія в даний відтинок часу ще навіть не був остаточно викристалізований (курс позитивної філософії О. Канта вийшов у 1840 р., а праці його продовжувачів Д. С. Міля, Г. Спенсера та ін. і того пізніше). В східнослов'янській науковій літературі про позитивізм вперше почули лише в 60-х роках XIX ст. після публікації відомої статті М. Г. Чернишевського про соціологічну систему О. Канта в журналі "Отечественные записки". В історико-методологічному аспекті прояви позитивізму ніяк не можна базувати лише на основі орієнтації того чи іншого автора на об'єктивність викладу та достовірність фактичного матеріалу, оскільки ці показники є обов'язковими атрибутами будь-якої прагматичної історіографії. Позитивізм в історіографії — це цілий комплекс поглядів на історію як науку та методику історичного дослідження, починаючи від теорії "рівнозначних факторів" і закінчуючи впровадженням принципово нових методів наукового студіювання. Вести мову про прояви позитивізму в українській історіографії можна лише з другої половини 60-х років XIX ст., коли праці В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Луцицького вперше чітко засвідчили про сприйняття позитивістської методології українськими істориками.

В негатив книги варто віднести також перевагу описового методу навіть там, де досить очевидно простежувалась потреба використання порівняльно-історичного принципу. Саме співставлення здобутків української історіографії з передовою європейською історичною наукою (в тому числі з авангардними в слов'янському світі чеською і польською, а не лише з російською, яка сама перебувала далеко не в найкращому стані) могло б створити більш об'єктивну картину її функціонування на основі плідного критицизму, відкинути національну упередженість.

Та попри зазначені недоліки, рецензоване видання залишає приємне враження як за рівнем науковості, так і літературним характером викладу матеріалу, позбавленого академічної сухості і помірно насиченого сугубо науковою термінологією. З певністю можна сказати, що поява "Нарисів" є суттєвим внеском у дослідження історії історичної думки в Україні і буде позитивно сприйняте не лише науковцями, а й широким читачьким загалом.

О. І. КИЯН (Кіровоград)